Rudolf Barišić

ISSN 0353-295X (Tisak) 1849-0344 (Online)
Radovi - Zavod za hrvatsku povijest
Vol. 57, br. 2, Zagreb 2025.

UDK: 929-052Lastrić, F.
94(439.55)"17"(091)
27-789.32(439.55)"17"(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 3. 7. 2025.
Prihvaćeno: 24. 9. 2025.
DOI: 10.17234/RadoviZHP.57.21

Zaboravljena baština? Antika i Bosna Srebrena u 18. stoljeću

U radu se analizira zastupljenost antike i antičkih toposa u dvjema grupama literarnog stvaralaštva franjevaca Bosne Srebrene tijekom 18. stoljeća. Na jednoj strani nalaze se autori čije je djelo usmjereno primarno na povijest: od Filipa Lastrića, koji po onovremenim standardima pripada znanstvenoj historiografiji, do nekolicine autora samostanskih kronika. Budući da je pastoralna djelatnost predstavljala primarnu zadaću franjevačkog djelovanja, analizirane su i zbirke propovijedi dvojice referentnih autora: Stjepana Margitića i ponovno Lastrića. Oba žanra zrcale jasnu nakanu svojih autora, kao i izazove s kojima se njihova zajednica suočavala. U skladu s time, (ne) zastupljenost antičkih toposa stavljena je u društveno-povijesni kontekst.

Uvod

Za Franjevačku provinciju Bosnu Srebrenu 18. stoljeće predstavljalo je razdoblje oporavka nakon velikih migracijskih kretanja i pomicanja državnih granica uslijed mira u Srijemskim Karlovcima, što je imalo drastične posljedice po same franjevce. Ipak, gledano kroz širu sliku, to je stoljeće bilo i razdoblje povremeno usporavanog, ali ipak stalnog uspona i razvoja te se mnogi i danas prisutni aspekti bosanskog franjevaštva mogu zapaziti već tada. Uslijed značenja pisanih izvora za istraživanje i razumijevanje povijesnih procesa jasno je da su u slučaju Bosne franjevci odigrali nezanemarivu, ponekad i teško (pr)ocjenjivu ulogu budući da su bili literarno aktivni u čitavom nizu disciplina stvarajući na više pisama i jezika. Ipak, dosege pojedinih žanrova treba slojevito vrednovati jer se često radilo o slijeđenju zapadnih obrazaca. S jedne strane, to je i u Bosnu donosilo utjecaje podneblja koje u 18. stoljeću postupno odnosi globalni primat, dok s druge strane to često znači da djelima bosanskih franjevaca nedostaje izvornost. Literarnim stvaralaštvom Bosne Srebrene tijekom 18. stoljeća dominiraju dva žanra: kroničarski i homiletički. To ukazuje na ključne izazove i zadatke koje su franjevci stavljali pred sebe: pastoralna aktivnost i obrana tradicionalnih prava i povlastica koje su uživali, a koje su im u promijenjenim okolnostima bile osporavane. Cilj je ovoga rada promotriti koliku su važnost u djelima ovih dvaju žanrova imale antika i s njom povezane teme. Analizirane su kronike sljedećih autora: Nikole Lašvani-

na, Marijana Bogdanovića i Bone Benića, zatim *Enhiridion* Mate Kristićevića i *Chronologia historico-legalis Provinciae Bosnae Argentinae* Ivana Mirčete. Od zbirki propovijedi izabrane su one čiji je autor Stjepan Margitić, dok djelo Filipa Lastrića zahvaća oba žanra: *Pregled starina Bosanske provincije* historiografski je uradak koji je u mnogočemu pridonio oživljavanju i poletu kroničarskog žanra, dok *Testimonium bilabium*, *Nediljnik* i *Svetnjak* predstavljaju zbirke propovijedi.

Nekoliko je kriterija ovakvog odabira. Kao prvo, promatrani su autori koji su kronološki stvarali u 18. stoljeću, dakle, nakon 1699. i mira u Srijemskim Karlovcima kao polazne točke ovog razdoblja, ali i jedne od prijelomnih točaka u povijesti Bosne Srebrene uopće, o čemu više na odgovarajućem mjestu. Kao kraj „dugog" 18. stoljeća za Bosnu Srebrenu u obzir bi dolazilo više godina, ali možda je opravdano promatrati razdoblje koje Srećko Matko Džaja u naslovu svoje knjige naziva *doba Grge Ilijića Varešanina*, koji je od 1798. do 1813. obnašao službu apostolskog vikara.[1] U to je razdoblje kronološkog početka 19. stoljeća, ali bez odabira neke simbolične godine, Džaja smjestio i krajnju granicu svoje analize duhovnog života svih triju konfesionalnih zajednica u Bosni.[2]

Premda je Bosna Srebrena sve do 1757. obuhvaćala i teritorij izvan regionalnih granica Bosne i Hercegovine, ovom su prilikom u obzir uzeta samo djela nastala na regionalnom bosanskom području. To znači da su ispušteni autori kao primjerice Jeronim Filipović,[3] Filip Grabovac,[4] Toma Babić,[5] Lovro Šitović,[6] Andrija Kačić Miošić,[7] Lovro Bračuljević[8] ili Antun Papušlić,[9] koji su svi, barem dio svog redovničkog života, proveli kao članovi Bosne Srebrene, ali nisu djelovali u samoj Bosni.[10] Dva su razloga takvog odabira. Prvi leži u tome što je već od samog početka 18. stoljeća jasno uočljiv različit razvoj triju dijelova koji će do 1757. prerasti u tri provincije. Drugi je taj što su među autorima čije će djelo biti analizirano u nastavku samo Margitić i Lašvanin stvarali prije podjele 1757, dok djela ostalih autora nastaju u doba kada se granice Bosne Srebrene i formalno

1 Usp. DŽAJA 1971.

2 Usp. DŽAJA 1999.

3 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 169–170.

4 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 203–205.

5 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 25–26.

6 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 471.

7 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 279–282.

8 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 80.

9 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 427–428.

10 Filipović i Šitović bili su i rođeni na prostoru osmanlijske Bosne, ali su, baš kao i Babić, Grabovac i Kačić, redovnički staž proveli u Dalmaciji, i svi su se, s izuzetkom Šitovića koji je umro 1729, pridružili Provinciji sv. Kaja kad je osnovana 1735. godine. Bračuljević je bio rođen u Budimu i redovnički je vijek proveo u prekosavskom dijelu Bosne Srebrene. Papušlić je bio rođen u Lipiku, a nakon 1757. postao je članom Provincije sv. Ivana Kapistranskog.

u najvećoj mjeri podudaraju s onima geografske Bosne. Time su u obzir uzete i okolnosti u kojima su franjevci iz regionalne Bosne dobivali svoje obrazovanje. Naime, za razliku od onih iz dalmatinskog i prekosavskog dijela Provincije (prije 1735. i 1757.), oni su studij filozofije i teologije mahom pohađali negdje u Italiji.[11] Napokon, na odabir je utjecala i (ne)dostupnost pojedinih naslova. Analizirane kronike dostupne su u priređenim izdanjima, čime je ovaj žanr zapravo pristupačan najširoj zainteresiranoj javnosti u reprezentativnom obliku, a nedavno je priređeno izdanje i propovijedi Stjepana Margitića.[12] U slučaju propovijedi Filipa Lastrića to još nije slučaj, ali je, zahvaljujući suvremenoj tehnologiji, moguće doći do snimki starijih izdanja.[13] Na taj su način „iscrpljeni" najznačajniji predstavnici dvaju žanrova koji svojom formom nude najviše prostora za eventualnu zastupljenost antike, odnosno antičkih motiva. Literarna djelatnost franjevaca u Bosni se, dakako, nije iscrpljivala samo u pisanju propovijedi ili vođenju kronika. Sam Margitić poznat je i kao pisac katekizama, a takvom literaturom bavili su se i autori poput Marka Dobretića[14] ili Grge Ilijića, koji se također ogledao u propovjedničkom žanru.[15] Budući da katekizmi po svojoj formi ne otvaraju prostor za inkorporiranje antike, ovom su prilikom izostavljeni, baš kao što nije slijeđen ni put potrage za rukopisnim djelima. Za temu prisutnosti i recepcije antike u djelima bosanskih franjevaca vrijedilo bi analizirati djela biografskog žanra, ali je on procvat doživio izvan postavljenoga kronološkog okvira.

Bosna Srebrena u 18. stoljeću – izazovi kao impulsi literarnog stvaranja

Dok bi se o kraju „dugog" 18. stoljeća u Bosni još moglo i raspravljati, početak mu je nedvojbeno 1699. godina. Ona se može uzeti kao prijelomna, ne samo za katoličku nego i za muslimansku zajednicu, dok bi tek u slučaju bosanskih pravoslavaca moglo biti govora o izboru drugoga datumskog međaša. Najupadljivija promjena vidljiva je u demografskim kretanjima gdje se može promatrati na dvije razine. Jednu čini puka statistika temeljena, doduše, na relativno grubim procjenama. Broj i udio katolika pao je, ako to već nije bio slučaj i prije, na treće mjesto, a teritorijalni raspored pripadnika svih triju konfesija poprimio je konture koje će više-manje zadržati sve do ratnih zbivanja 1990-ih. Migracijska kretanja dovela su i do promjena u načinu na koji su pojedinci i grupe manifestirali svoj identitet, a koji se ogledao u većoj usmjerenosti na vlastitu zajednicu. Srećko Džaja za tako

[11] Usp. BARIŠIĆ 2021a: 31–33.

[12] Bibliografske upute nalaze se na pripadajućem mjestu dalje u tekstu i u popisu literature.

[13] Autor ovom prilikom želi zahvaliti Ivi Beljan Kovačić što mu je na raspolaganje stavila spomenute snimke.

[14] Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 138.

[15] Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 234–235.

utemeljene identitete koristi termin „konfesionalizam“.[16] Ukratko, susreti između različitih grupa događali su se primarno u polju gospodarskih odnosa, dok je o drugim stvarima svaka zajednica gajila vlastiti idejni sklop.[17] Moglo bi se ocjenjivati kako je pritom katolička zajednica otišla u najveći stupanj samoizolacije, premda je konzervativizam u određenoj mjeri karakteristika svih triju grupa.[18]

Idejni svijet katolika u posljednje je vrijeme predmet sustavnih istraživanja, pri čemu, uz već spominjanog Džaju, vrijedi istaknuti rad Ive Beljan Kovačić koja pokušava utvrditi mentalitet.[19] Problem je, kao i uvijek, taj što se istraživanja moraju temeljiti na pisanim izvorima, a za njih je upitno u kolikoj mjeri korespondiraju s cijelom zajednicom. U situaciji u kojoj je većina stanovništva bila nepismena i bez pristupa formalnom – a kamoli sustavno organiziranom i planiranom – obrazovanju, to ne znači da nije postojao svojevrsni idejni okvir u kojem su se odvijali socijalizacijski procesi. Njegove ideje i toposi u povijesne su izvore mogli ući posredno i, dakako, nesustavno. Kada Mladen Ančić govori o „Tri Bosne“ valja imati na umu da bi se moglo raspravljati o tome je li „katolička Bosna“ zapravo bila „franjevačka“.[20] Džajina istraživanja ukazuju na to da je u 18. stoljeću jasno uočljivo trajno nastojanje franjevaca da uklone brojne aspekte onoga što bi se moglo nazivati pučkom kulturom.[21]

Drugi aspekt demografskih promjena vidljiv je u promjeni društvene slike i socijalne dinamike, što je posebno zahvatilo katolike. Trgovački sloj je gotovo u potpunosti nestao povlačenjem na Zapad, a jako je opao i utjecaj katoličkih rudara, premda su se oni održali u ponekim manjim naseobinama (Vareš, Kreševo, okolica Tuzle). Uz izuzetak nešto sitnih obrtnika, katolička se zajednica sada u najvećoj mjeri sastojala od seljaka. Dok su u 16. i 17. stoljeću naročito trgovci bili nositelji i određenog vida sekularne kulture, kao i, dakako ograničenih, političkih gibanja i prema Osmanlijama i prema Zapadu, sada ulogu društvene elite u potpunosti preuzimaju franjevci.[22] U prvim desetljećima 18. stoljeća većinu energije trošili su na tri zadatka.

Prvi je bio obnova narušene infrastrukture i pastoralne skrbi nad preostalim katolicima. Na bosanskom su prostoru od predratnih deset, preživjela samo tri

16 Usp. DŽAJA 1999.

17 Usp. ANČIĆ 2003: 296–305, 309–313.

18 Uz već spomenutu studiju *Konfesionalnost i nacionalnost*, za razumijevanje duhovnog stanja bosanskih katolika značajna je i studija DŽAJA 1971.

19 U tom smislu vrijedi istaknuti dva sveska goleme studije *Između mitskog i racionalnog. Svjetonazori bosanskohercegovačkih katolika od 17. do 19. stoljeća*, usp. BELJAN KOVAČIĆ 2024 i BELJAN KOVAČIĆ 2025.

20 O ovome usp. BARIŠIĆ 2023.

21 O duhovnom stanju katoličkog stanovništva Bosne, kao i ciljevima i načinima kojima su se franjevci vodili u pastoralnom djelovanju, opširno se govori u: DŽAJA 1971: 164–189.

22 O ovome aspektu više u: DŽAJA 1999: 167–178.

samostana: u Fojnici, Kreševu i Kraljevoj Sutjesci. Postojali su pokušaji ponovnog otvaranja još dva (u Olovu i Donjoj Tuzli), ali su oni završili neuspjehom. Korak po korak, uspješno je izgrađena mreža župa koja je dosegla i do najudaljenijih katolika.

Drugi izazov predstavljalo je dobivanje rezidentnog biskupa. U kolopletu stvarnih pastoralnih potreba, političkih interesa habsburškog Dvora (koji je istupao kao sve izraženiji čimbenik na polju bosanskih odnosa) te same franjevačke strukture u sklopu koje se već tada jasno zapaža mentalitet posebnosti, rješenje je nađeno 1735. u uspostavi Apostolskog vikarijata u Bosni, na čijem se čelu ubuduće uvijek nalazio neki od bosanskih franjevaca.[23] Odnosi između apostolskih vikara i franjevačke provincije u idućim desetljećima konstantno će se pogoršavati, ali je u prvi mah osnivanje apostolskog vikarijata omogućilo i punu pastoralnu skrb, kao i redovite izvještaje na osnovi kojih je rimska kurija mogla dobiti uvid u stvarno materijalno i demografsko stanje katoličke zajednice na terenu.

Najvažnije pitanje činili su izazovi proizašli iz neravnomjernog razvoja triju dijelova još uvijek jedinstvene Bosne Srebrene. U „Prekosavlju" dolazi do općeg procvata glede strukture i materijalnih kapaciteta. Podižu se brojne samostanske zgrade i crkve, otvaraju se učilišta, franjevci preuzimaju upravu nad brojnim školama. S druge strane, dolazi do njihova povlačenja iz župa i zamjene dijecezanskim svećenstvom. U dalmatinskom dijelu provincije također je u određenoj mjeri prisutan polet u usporedbi s osmanlijskim razdobljem, premda u skromnijoj mjeri, uvjetovanoj primjetnim opadanjem prilika u Mletačkoj Republici. Bosanski (u regionalnom smislu) franjevci osjećaju se zapostavljenima. Uslijed novih ratnih zbivanja funkcioniranje sva tri dijela postajalo je upadljivo otežano i vrlo brzo su se pojavile ideje o podjeli. Na kraju je 1735. došlo do osnivanja Provincije sv. Kaja (od 1738. Presvetog Otkupitelja) u Dalmaciji. Razdvajanje preostalog dijela išlo je teže jer su kolale ideje prema kojima podjela ne bi slijedila graničnu liniju dvaju carstava, no na kraju je 1757. izabrana upravo ta.

Sva ova pitanja utjecala su i na literarno stvaralaštvo bosanskih franjevaca. Osobito je podjela provincije 1757. za njih predstavljala šok i razočaranje. Međutim, upravo je iz njega nastao impuls koji se odrazio na kulturu pisane riječi. U borbi za povratak starih prava (i povlastica) Filip Lastrić poduzeo je argumentiranje prošlošću – i suočio se s činjenicom da u samoj Bosni ima malo relevantnih izvora. U razdoblju nakon podjele naglo je procvjetao kroničarski žanr.

Za mentalitet franjevačke zajednice u 18. stoljeću značajna su bila i presizanja pravoslavne Crkve, čiji su prvaci u nekoliko navrata tijekom 17. i 18. stoljeća pokušali podvrgnuti franjevce svojoj jurisdikciji. Ovi su sporovi rješavani pred

[23] Okolnosti osnivanja apostolskog vikarijata, kao i prikaz različitih tumačenja oko njegove svrhe, ukratko su skicirani u DŽAJA 1971: 104–105. Cjelokupni prikaz djelovanja apostolskog vikarijata, kao i biografije svih apostolskih vikara, nalazi se u: VRDOLJAK 1961.

osmanlijskim sudovima, pri čemu su se obje strane služile podmićivanjem i nemilice zasipale jedna drugu optužbama. U duhu politike *divide et impera* sudovi su redovito potvrđivali franjevce kao pobjednike, a odnosi dviju zajednica zbog svega toga bili su prilično zatrovani. Tek će u 19. stoljeću pod utjecajem ideja Ilirskog pokreta doći do pokušaja nadilaženja spomenutog nepovjerenja, no ti će iskoraci ostati ograničenog dosega.[24]

Argumentiranje prošlošću – kronike

U pogledu kulture pisane riječi valja se osvrnuti na 17. stoljeće kada je bosanski katolicizam karakterizirala veća socijalna diferencijacija. Spomenuti trgovački slojevi bili su ne samo najizraženiji konzumenti literature nego i njezine mecene.[25] Kao dio posttridentskih obnoviteljskih nastojanja i u Bosni se razvija homiletička literatura, čiji je najistaknutiji predstavnik bio „otac bosanskohercegovačke književnosti" Matija Divković (1563 – 1631) koji je na neki način i utro put cijelom žanru.[26] Naglasak je, očekivano, bio na vjerskoj poduci i katehezi puka, upravo u skladu s tridentskim normama, ali je odjek bio kudikamo dublji. Divkovićeve propovijedi postale su svojevrsnim literarnim kanonom, a prema kasnijim zapisima, bile su toliko raširene i obljubljene u puku da se znalo događati da vjernici, nezadovoljni eventualnim udaljavanjem od predloška, opomenu kasnije propovjednike. Iz romantičarskog kuta gledanja, takav postupak isticao bi spomenute elemente obljubljenosti i općeprihvaćenosti, a čak bi na neki način uvodio i predodžbu o kakvoj-takvoj izobraženosti bosanskoga katoličkog puka. S druge strane, jasno ukazuje na određenu nefleksibilnost jer bi takvo kanoniziranje Divkovića potencijalne druge autore zapravo odvraćalo od upuštanja u sličan poduhvat, unaprijed osuđen na malen ili nikakav odjek.

Na ovoj točki nužno je zapitati se što je to za bosanske autore antika, odnosno što je bilo predmetom analize u ovom radu. Očekivano, analizirani autori ne koriste taj termin niti posebno ističu spomenuto razdoblje, stoga se posebno ne osvrću ni na pitanje vremena ili prostora. Je li antika sve što se dogodilo prije neke od godina koje se smatraju njezinim krajem (npr. 325, 476, 524, 529. ili 610)? Spadaju li u antiku samo krajevi dosegnuti grčkim i rimskim utjecajem (i to u razdoblju kada

[24] O ovoj problematici se raspravlja u: DŽAJA 1999. U: BARIŠIĆ 2021b analizira se prikaz ovih sporova u kronikama bosanskih franjevaca, kao i dugoročni utjecaj na njihov stav prema pravoslavcima.

[25] Usp. DŽAJA 1999: 170; BELJAN KOVAČIĆ 2024: 140.

[26] Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 136–137. O svakome od spomenutih autora postoji literatura i mimo natuknica u *Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu*, ponajprije u ovdje korištenim priređenim izdanjima njihovih djela. Radi ekonomičnosti u pisanju, ovdje će se na osnovne biobibliografske podatke upućivati upravo putem enciklopedijskih natuknica o njima.

se taj utjecaj ondje doista i osjeti) ili im valja pribrojiti i prednjoazijski prostor i razdoblja kada se ondje nije osjetila prisutnost Grka i Rimljana? Zasebnu dimenziju čini pitanje kršćanstva, odnosno jesu li kršćanske teme i autori isključeni iz antike kao nekompatibilni.[27] Kako će se vidjeti u nastavku teksta, velik broj ionako ne baš previše zastupljenih antičkih primjera povezan je upravo s kršćanskim (katoličkim) zaleđem franjevačkih autora iz Bosne koji ih spominju. Izjednači li se antika sa starim vijekom, bila bi očekivana zastupljenost ličnosti kao što su Holoferno ili Nabukodonosor jer se one spominju i u Starom zavjetu, dok vladara poput Asurbanipala ili Sargona nema. Slično je s crkvenim ocima i apologetima ranih stoljeća kršćanstva kao što su Bazilije, Ivan Zlatousti ili Grgur iz Nise. Ipak, čak i kada bi antiku sveli isključivo u okvire grčko-rimske baštine sa što manje doticaja s kršćanstvom, moglo bi se pronaći dovoljno primjera.

Uobičajeno je gotovo sve kasnije autore promatrati kao Divkovićeve nastavljače, a među njima jedno od istaknutijih mjesta zauzima Stjepan Margitić (1650 – 1730), čije je djelo postiglo popularnost donekle mjerljivu s Divkovićevom.[28] Margitićevo ukupno djelo obuhvaća i kroničarsku djelatnost. Njegovu je kroniku u svoju uklopio Nikola Lašvanin (1703 – 1750), jedini koji je pisao prije Lastrića.[29]

Lašvaninova je kronika, koju bi bilo moguće promatrati kao kompilaciju, jedina koja obuhvaća i antički period.[30] Doduše, opravdano je pretpostaviti da antika ne bi ni bila zastupljena da nije bilo spomenutoga kompilacijskog karaktera cijele kronike. Lašvanin u nju uklapa velik dio *Kronike aliti spomen vsega svieta vikov* Pavla Rittera Vitezovića, i dio koji se odnosi na antiku preuzet je upravo odatle.[31] Započinje stvaranjem svijeta, donosi iscrpnu kronologiju biblijskih događaja postupno unoseći sve više elemenata iz rimske povijesti. Lašvanin je samo prilagodio kajkavštinu svom regionalnom govoru, ali nije intervenirao u Vitezovićev odabir podataka, što se može ilustrirati na nekoliko primjera.

Prvi je opis smrti Aleksandra Velikog, ličnosti koju će često navoditi i propovjednici. Kod Vitezovića taj dio izgleda ovako: „3640. Aleksander vsih kraljev i orsagov podajnost prije. 3641. Aleksander otrovan umre, star lêt 32, mesecov 8, telo njegovo iz Babilonije v Aleksandriju preneseno be u zlatih kolih. Zapovid-

---

27 Ovo je načelo vodilo autore *Leksikona antičkih autora* što obuhvaća djela pisaca koji su bili kršćani, ali na način da izdvaja samo one naslove koji po kriterijima sastavljača leksikona nisu kršćanski. Usp. *Leksikon antičkih autora* 1996.

28 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 356–357.

29 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 331–332.

30 Usp. LAŠVANIN 2003: 35–78.

31 Vitezović je svoju kroniku objavio 1696, a posthumno je izdavana 1744, 1759. i 1762. Kritičko izdanje priredio je Alojz Jembrih 2015. Usp. VITEZOVIĆ 2015: 590–593. Ovo izdanje donosi pretisak izvornoga Vitezovićeva iz 1696. te njegov prijepis suvremenom grafijom. Budući da je i u izdanju Lašvaninove kronike provedeno ujednačavanje pravopisa sa suvremenim standardom, bit će uočljive prilagodbe koje je bosanski franjevac proveo pri preuzimanju Vitezovićeve kronike.

ničtvo vojvode razdiliše“.[32] Lašvanin ovo prenosi: „3640. Alekšandro sva kraljstva uharači; posli toga, na godinu umri, otrovan, od 32 godišta vika njegova i osam miseci. Tilo njegovo iz Babilonije bi preneseno u Alekšandriju u zlatnih kočijâ a njegovo kraljestvo vojvode razdiliše“.[33]

Autori propovijedi često će reminiscirati makabejski ustanak. Kod Vitezovića opis izgleda kako slijedi: „3798. Judaš Makabejski vojvoda židovskomu ljuctvu posta, na obrambu prave vere nauka i cirkve Salamonove, oblada i pobi vojvode Antiokove Apolonija i Serona, a Antiok u Perziju odide. Judaš pobi s malimi, molitvum i oružjem Gorgijaša i njegovu vojsku veliku, i Lysijaša. Terentiuš pisnik ovo vreme je bil“.[34] Lašavanin taj dio prenosi: „3798. Juda Makabejski vojvoda naroda žudinskog posta. I ovi, zaradi prave vire, nauka i crkve Salomunove, pobi vojvode Antiokove Apolonija i Šerona, a Antiok ode u Peršiju. Juda Makabeo s malim društvom ali s molitvom vrućom pridobi Gorđiju i Lišiju i njihovu silnu vojsku. Terencio, vrsni pisaoc, bio je u ovo vrime“.[35]

Iz ovih dvaju primjera vidljivo je da su Lašvaninove intervencije u Vitezovićev tekst bile minimalne. U prvom slučaju spojio je dva događaja u jednu godinu, a u drugome dodao poneku riječ koje kod Vitezovića nema. Lašvanin slijedi Vitezovićevo pisanje sve do 1690, a detaljno pretresanje njihova suodnosa činilo bi posebnu analizu.[36] Zahvaljujući tomu što je Lašvanin čitao Vitezovića, antika je našla svoj put na stranice bosanskih kronika, ali, kako je vidljivo, ne kao utjecaj koji bi inspirirao, nego na način gotovo mehaničkog preuzimanja.[37]

---

[32] Usp. VITEZOVIĆ 2015: 61.

[33] LAŠVANIN 2003: 49.

[34] VITEZOVIĆ 2015: 69.

[35] LAŠVANIN 2003: 52.

[36] U tom smislu valja istaknuti i povezanost Vitezovićeva djela s kronikom Antuna Vrameca, kao i okolnost da je određene njegove dijelove u svoju *Korabljicu* inkorporirao Andrija Kačić Miošić. O tome više u: LAŠVANIN 2003: 14–16, odnosno u: VITEZOVIĆ 2015: 566–590.

[37] Mehaničnost koju je Lašvanin pokazao prilikom preuzimanja Vitezovićeva teksta možda najbolje potvrđuje činjenica da ga slijedi i u izražavanju emotivnog naboja ili moraliziranju. Na primjer, u slučaju dvojice progonitelja kršćanstva Vitezović ima potrebu njihovoj smrti dati kontekst određene kazne. Neronovo samoubojstvo doveo je u izravnu vezu sa smrću apostolskih prvaka: „Petar apostol bê raspet vmorjen, a Pavlu glava odsečena. Dvajset i pervi den po smerti njih, Nero cesar vsim oduren, gda bi ga bili na smert lovili, sam sebe je zaklal“. Taj dio kod Lašvanina izgleda: „Petar, apošto, bi propet i umoren a Pavlu svetom glava odsičena. Dvajest i prvi dan po smrti njihovoj diže se vas narod rimski protiva Neronu da ga zgube, a kad to vidi Neron, sam sebi učini smrt“ (61–62). Za jedinoga rimskog cara koji je abdicirao Vitezović piše: „Dioklecijan rimski zapovednik Dalmatin, lada s Maksimijanom 12 let. Pod njimi deseto i najveće pregonstvo keršćenikov bê. Ostavista obadva poglavništvo. Maksimijan od zeta svoga zagutjen, a Dioklecijan sam sebi čemerom smert zavda“. Lašvanin taj dio preuzima kao: „Dioklecijan, Dalmatin, rimski cesar. Vlada s Makšimijanom 12 godina. Pod njima deseto, najveće, progonstvo krstjansko bi. Makšimijan od svoga zeta udavljen, a Dioklecijan sam sebi čemerom smrt zadade“. Usp. VITEZOVIĆ 2015: 91 i 105, odnosno LAŠVANIN 2003: 61–62 i 68. Moglo bi se čak reći da je u slučaju Neronova samoubojstva Lašvanin ponešto smanjio dramatičan naboj koji je svom pripovijedanju dao Vitezović uporabom glagola *zaklati*.

Kod ostalih bosanskih kroničara antika ne igra apsolutno nikakvu ulogu. Dok bi se takvo što moglo i očekivati kod Marijana Bogdanovića (1720 – 1772)[38] koji je bio primarno usmjeren na samostan u Kreševu kao svoje matično područje, ipak iznenađuje da se Bono Benić (1708 – 1785),[39] autor kronike nominalno sutješkoga samostana,[40] ali čije pisanje zahvaća cjelokupni bosanski prostor, također ne dotiče antike. O njoj ne piše ni Mato Kristićević (1755 – 1840)[41] u svom *Enhiridionu*,[42] ispušta je i Ivan Mirčeta (1754 – 1807),[43] a premda se kronološki ne uklapa u ovdje postavljeni okvir, antiku zaobilazi i Jakov Baltić (1813 – 1887), što nije nimalo neobično s obzirom na to da se nastavlja na tradiciju uspostavljenu u 18. stoljeću.[44]

Zbog čega antika nije bila važna bosanskim ljetopiscima dok se u isto vrijeme na širem europskom prostoru javljaju izražene tendencije prema „anticiziranju" vlastite prošlosti koje će u 19. stoljeću i u Bosni doživjeti svoju aplikaciju putem Ilirskog preporoda, a mnogi će bosanski franjevci ostati najtvrdokorniji pobornici ideje o ilirskom porijeklu Južnih Slavena? Odgovor treba potražiti u impulsu u sklopu kojega je kroničarski žanr doživio polet, odnosno u već spomenutim događajima vezanima uz, s jedne strane, podjelu provincije, a s druge uz pretenzije pravoslavne hijerarhije. Za franjevačke ljetopisce iz Bosne najvažniji su elementi njihov katolički identitet i primat njihove provincije u odnosu na ostale franjevačke zajednice, osobito one koje su nastale diobom od bosanske. Naime, podjela iz 1757. bila je u prvi mah izvedena na način da je Provincija sv. Ivana Kapistranskog zauzela mjesto Bosne Srebrene u hijerarhiji franjevačkih provincija, dok je ova bila svedena na rang kustodije i, uvjetno govoreći, oduzeta joj je njezina povijest. Bosanski su se franjevci odlučili izboriti za povratak prijašnjih prerogativa, a tu je zadaću na sebe preuzeo Filip Lastrić,[45] u čemu je uspio već sljedeće godine. Bosni Srebrenoj vraćeni su status provincije i prethodne povlastice. Lastrić je, pak, uloženi trud, odnosno argumentiranje prošlošću, preradio u *Pregled starina Bosanske provincije*.[46] Sam je istaknuo kako se pri radu suočio s nedostatkom izvora iz same Bosne, pri čemu je naglasio kako se spomenuta okolnost ne može pripisati isključivo katastrofama poput požara, nego i nemaru prethodnih generacija. Benić je svoj

38 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 67–68; BOGDANOVIĆ 2003.

39 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 54–55.

40 Usp. BENIĆ 2003.

41 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 317.

42 Usp. KRISTIĆEVIĆ 2019.

43 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 398. Mirčetin spis pod nazivom *Chronologia historico-legalis provinciae Bosnae Argentinae* danas se čuva u Arhivu Bosne Srebrene u Sarajevu. Autor je na raspolaganju imao fotokopiju koju mu je ustupio pokojni Pavao Knezović.

44 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 35–36; BALTIĆ 2003.

45 Usp. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2010: 331.

46 Usp. LASTRIĆ 2003. Ondje je i detaljan opis razvoja i zaokruživanja djela.

kroničarski pothvat poduzeo inspiriran upravo time. Kronike u tom smislu imaju izrazito zastupljen govor o „Drugome“, često u ulozi antagonista, bilo da je riječ o pripadnicima drugih dviju konfesija, franjevcima s područja sjeverno od Save ili pripadnicima Bosne Srebrene koji se ne uklapaju u neki zamišljeni ideal.[47] Kako je omiljeni način argumentiranja bio utvrđivanje kronološkog prvenstva, kroničari su češće posezali za razdobljem srednjeg vijeka, a osobito za onim kada je u Bosni uspostavljena osmanlijska vlast. U tom smislu antika nije pružala mogućnosti za legitimaciju, ali ni za pokušaj osvajanja moralnog pijedestala.[48]

S jedne strane, kroničari pristupaju pisanju na klasični kroničarski način bilježeći događaje kako se oni događaju, odnosno informacije o njima kako dopru do autora. S druge strane, budući da često pišu o situacijama u kojima dolazi do konflikta, nužno je upuštanje u argumentiranje prošlošću, pri čemu antika za njih nema uporabljivost. Razvoj kroničarskog žanra predstavlja i paralelan razvoj, odnosno zaokruživanje narativa koji je Bosnu Srebrenu smještao u središte ukupne povijesti „bosanskog povijesnog krajolika“. Bosanski su franjevci vrlo rado argumentirali da su oni ondje bili, ako ne prvi, a ono najdulje prisutni predstavnici Crkve, pri čemu vrijedi kao zanimljivost istaknuti da su idejom povijesnog prvenstva argumentirali u sporenjima s ostalim čimbenicima iz katoličkih redova, ponajprije apostolskim vikarima. U takvom kontekstu antika nije bila potrebna ni jednoj od strana u sporu. Naime, ni apostolski vikari, koji su željeli afirmirati biskupsku vlast kao jaču instancu u upravljanju crkvenim prilikama, nisu posezali za povijesnim pravom nego za odredbama sabora u Tridentu.

Poučiti i opomenuti – antika u propovijedima

Antika je, dakle, ostala zastupljena u homiletici, a njezina je uporaba stavljana u kontekst koji se naknadnim analizama jasno ocrtava. Primjeri iz antike u propovijedima su imali primarno pedagoško-didaktičku primjenu. U njima Bog ili štiti kršćane od pogana ili su ovi prikazani kao osobe negativnih svojstava nad kojima kršćani odnose moralni trijumf, čak i kad izgube život, ukratko, antika je stavljena u klasične crno-bijele okvire s jasno raspodijeljenim ulogama. Kršćanski je identitet snažno naglašen, ali njegova je primjena primarno individualistička,

[47] Više o „Drugome“ u kronikama u: BARIŠIĆ 2021b. U slučaju samih bosanskih franjevaca ulogu antagonista obično imaju apostolski vikari sa svojim pretenzijama prema izdizanju biskupske jurisdikcije iznad one Bosne Srebrene, odnosno njihovi pristaše.

[48] O temi antičkih utjecaja u historiografiji bosanskih franjevaca raspravlja se i u: ZEČEVIĆ 2017. Autorica utjecaj antike promatra nešto šire, pa tako već i u samoj uporabi latinskog izričaja od strane nekih pisaca kronika. S druge strane, također dolazi do zaključka o primarno utilitarnom karakteru njihova djela koje je doživjelo promjene u razdoblju nakon toga: *However, the forms of the eighteenth-century annals, as well as their intentional exploitations of the past in justifying their actual political needs, disappeared in the nineteenth century*.

odnosno usmjerena na pojedinca i njegovu priliku za vječnim spasenjem.

Kao glavni predstavnici homiletičkog žanra u 18. stoljeću nameću se već spominjani Stjepan Margitić i Filip Lastrić. Margitić je autor *Fale od svetih*, zbirke propovijedi sastavljenih za uporabu na različite blagdane. Daleko mu je veću popularnost donijela *Izpovijed krstjanska* i u njoj uklopljeni *Verši*, koja će kasnije postati popularna u narodu kao „stipanuša". Lastrićevo je homiletičko djelo obimom nešto opširnije: najstariji je *Testimonium bilabium*, dvojezično izdanje propovijedi također nakanjenih za značajnije crkvene blagdane i svetkovine, a tu su i *Nediljnik* koji obuhvaća 108 propovijedi nakanjenih za različite nedjelje u crkvenoj godini te *Svetnjak* s propovijedima za različite blagdane i svetkovine. Margitićevo djelo vremenski pretječe Lastrićevo, premda je zadržalo nešto dužu popularnost i „stipanuše" su korištene dugo nakon njegove smrti. U pogledu naslovne teme antika kod Margitića uvelike preteže u usporedbi s Lastrićem. Nerazmjer postaje još očitiji kada se uzme u obzir da je djelo potonjega obimom veće.

Od velikog je značaja za temu i pitanje izvornosti, odnosno preuzimanja predložaka. Već se Divković u sastavljanju svojih djela služio starijim predlošcima. Na polju filologije raspravljalo se oko toga u kolikoj se mjeri Divkovićeva prilagođavanja preuzetih predložaka mogu smatrati znakom njegove autorske izvornosti. Iva Beljan Kovačić svoju odluku da čak i za prevoditelje i priređivače stranih djela koristi odrednicu „autor" argumentira sljedećim riječima: „Izbor, prerađivanje i dopunjavanje predložaka postupak je uobičajen u srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj kulturi pa stoga ni tekstovi koje bosanski franjevci kompiliraju često nisu u potpunosti autorska, nego također priređena djela".[49] Analize ukazuju kako je Margitić svoju *Izpovijed krstjansku* temeljio na djelima *Scala coeli* Jena Gobija ml. († 1350), zatim *Casos raros de le confesion* Cristóbala de Vege (1595 – 1672), te napokon djelu Bernardina Bustija (1450 – 1513).[50] Zanimljivo, u njoj nema primjera inspiriranih antikom, premda su autori predložaka živjeli u doba kada su antičke teme doživljavale uzlet uslijed epohe humanizma i renesanse. *Fala od svetih* nema nekog konkretnog uzora, ali Margitić sam u naslovu govori kako je u njoj govorenje „istomačeno iz razlikih knjigah latinski, a složeno u jezik ilirički po bogoljubnom bogoslovcu fra Stipanu Jajčaninu Markovcu aliti Margitiću".[51] Antičke teme ovdje su najzastupljenije, a može ih se podijeliti na nekoliko razina.[52]

---

[49] BELJAN KOVAČIĆ 2024: 220.

[50] Usp. MARGITIĆ 2015: 10–13.

[51] MARGITIĆ 2015: 6–7, 109.

[52] Antičke teme u *Fali od svetih* u jednom je članku analizirao Pavao Knezović, uz donošenje brojnih citata. Knezović ukupan broj primjera navodi kao 520 zadržavajući se samo na poganskom korpusu. Usp. KNEZOVIĆ 2017. Ondje se može vidjeti i kako ta imena zvuče na jeziku kojim se Margitić služio, od kojih se mnoga više ne koriste (npr. Šolon, Diođine, Tolomeo, Mažencije ili Anibale). U nastavku ovog teksta, sva će imena biti donesena u skladu sa suvremenim standardnim jezikom.

Gleda li se razdoblje cijeloga starog vijeka, primjeri bi bili još brojniji jer u kontekstu starozavjetnih tema Margitić spominje mezopotamske vladare, osobito Nabukodonosora. Grčko-rimski dio starovjekovne povijesti, naravno, obuhvaća brojna imena svetaca i crkvenih naučitelja: sv. Agneza, sv. Justina, sv. Katarina, sv. Ivan Zlatousti, sv. Bazilije, sv. Augustin i brojni drugi. Prihvati li se interpretacija antike kao nekršćanske epohe, Margitić u svojoj *Fali od svetih* ima dovoljno primjera koji bi zadovoljavali i ovako postavljen „čisti" okvir. Stara Grčka i helenističko razdoblje zastupljeni su na tri razine. Po broju spominjanja i raznolikosti pretežu vladari i zakonodavci. Najčešće je spominjan Aleksandar Veliki, a uz njega su tu i Filip Makedonski, Ptolomej, Lizimah ili Antioh IV. Epifan, a od znamenitih političkih reformatora po učestalosti dominira Solon. Drugu razinu predstavljaju filozofi, osobito Aristotel, ali i Platon, Diogen, Pitagora, Empedoklo i Arhimed. Napokon, treću razinu čine likovi i lokacije vezani uz mitologiju: Protezilaj i Laodamija, Apolon, Herkul i Arkadija.

Očekivano, najveći je dijapazon osoba vezanih uz antički Rim, sa sličnom podjelom kao i maloprije, ali s nešto drugačijim omjerima. Glede rimske baštine ponovno dominiraju državnici, osobito carevi (npr. Kaligula, Neron, Vespazijan, Dioklecijan, Konstantin, Cezar ili Scipion). Njih slijede pisci (Plinije Stariji, Seneka, Ciceron, Tacit ili Galen), a broj mitoloških likova upadljivo je malen i svodi se na Romula i Rema. Iako nije bio Rimljanin, ovoj grupi svakako valja pribrojiti Hanibala i Kartagu budući da je njegovo spominjanje vezano uz kontekst Punskih ratova. Mimo nekih likova iz mitologije, jedina povijesna žena koja je spomenuta je Faustina, supruga Marka Aurelija, u kontekstu u kojemu bi se i očekivalo – kao primjer bludništva.

Margitićeva uporaba antičkih motiva i primjera pokazuje neke lako uočljive trendove. Sve spomenute ličnosti uglavnom se nalaze u okvirima pukog spominjanja. Margitić je sklon koristiti izreke i vrlo sažete primjere iz njihovih biografija. Takav lakonski stil očigledno je pretpostavljao predznanje publike. Sami su ga franjevci mogli posjedovati uslijed svog obrazovanja, no propovijedi su bile ipak primarno namijenjene puku, pa u tome treba tražiti razloge spomenutoj sažetosti. Zanimljivo je istaknuti i one koji se češće ponavljaju. Među vladarima je to definitivno Aleksandar Veliki, a puno ne zaostaju ni Dioklecijan ili Neron. Od autora to su Aristotel, a zatim Plinije i Seneka ml.

Dvojica spomenutih rimskih careva učestalost spominjanja očekivano duguju svojoj ulozi velikih progonitelja kršćanstva i primjeri u kojima su spomenuti smješteni su u takve okvire. Ponekad su samo spomenuti kao silnici, ponekad je njihova sudbina prikazana u kontekstu Božje kazne, a tu su i primjeri gdje su oni statisti u mučeništvu, ali i junačkom držanju ponekog sveca. Primjerice, u propovijedi za blagdan sv. Ivana Evanđelista Margitić donosi tumačenje knjige Otkrivenja u kojoj uloge „četiri konja" preuzimaju rimski carevi Neron, Tit, Kaligula i Domicijan, a navodi i to da jedna epizoda opisuje pobjedu Konstan-

tina Velikog nad njegovim takmacima nakon propasti tetrarhije.[53] Aleksandar Veliki je, pak, prikazan ponajprije kao primjer osvajača, ali često i u okvirima naglog uzleta, ali i još strmoglavije propasti te ga Margitić najčešće slika kao primjer kako se, usprkos svemu, valja čuvati oholosti.[54] S Aristotelom, Plinijem i Senekom stvar je drugačija. Za razliku od careva oni se ne javljaju kao akteri događaja, nego kao svojevrsni autoriteti znanja. Plinije je često citiran u kontekstu prirodoslovnih tema, dok Margitić zapravo navodi primjere iz svijeta flore i faune, pa mu rimski prirodoslovac služi kao potvrda određenih podataka.[55] Aristotel se povremeno javlja kao kontrapunkt svom makedonskom učeniku, ali i on je češće u ulozi „tako kaže", odnosno svojevrsnog kovčežića znanja.[56] Napokon, premda Margitić to nigdje izrijekom ne ističe, Seneka svoje učestalo pojavljivanje, osobito u odnosu na Cicerona, nedvojbeno duguje tomu što njegove izreke temeljene na stoicizmu pokazuju lakšu uklopljenost u kršćanske nazore.[57]

U Lastrićevim propovjedničkim djelima antika, kako je već spomenuto, ne igra ni izbliza toliko važnu ulogu. Njegovo prvo djelo toga tipa, *Testimonium bilabium*, izdano 1755, sadrži 21 propovijed sastavljenu dvojezično: latinski (*testimonium*), odnosno, kako Lastrić piše, „slavo-bosanski" („svidocsanstvo").[58] U ovim propovijedima autor u svega nekoliko navrata poseže za antičkim motivima. Tako u propovijedi za blagdan Uzašašća Gospodinova (Spasovo) kao primjer koristi opis trijumfalne povorke u starom Rimu.[59] Budući da je ionako riječ o svetici i mučenici iz antičkog razdoblja, logično je da ono igra podlogu i u propovijedi za blagdan sv. Katarine.[60] U oba slučaja riječ je o, usporedi li se s Margitićevim pristupom, opsežnije korištenim primjerima. U *Testimoniumu* se Lastrić općenito služi tipičnim baroknim stilom, s iscrpnim opisima i prepričavanjima, tako da ovakvo, nešto iscrpnije, korištenje antike nije ništa neobično. Međutim, kako je već istaknuto, ona igra praktički zanemarivu ulogu. Lastrić se oslanja na Sveto pismo i služi se kršćanskim slikama.

---

53 Usp. MARGITIĆ 2015: 281.

54 Usp. MARGITIĆ 2015: 153, 211, 268, 327, 419, 434.

55 Usp. MARGITIĆ 2015: 224, 234–235, 240, 242, 295, 338.

56 Usp. MARGITIĆ 2015: 209, 265, 446.

57 Usp. MARGITIĆ 2015: 168, 192, 280, 294, 369. Premda bi se u slučaju citiranja Seneke mogla iznijeti pretpostavka da je i Margitić prihvaćao ideju o tome da je on potajno bio kršćaninom i dopisivao se sa sv. Pavlom, sam o rimskom stoiku na jednom mjestu govori: „Šeneka filozof neznabožac ovo reče: *Tako živi s ljudmi, kano da bog vidi, tako z bogom govori kano da ljudi slušaju*". Usp. MARGITIĆ 2015: 431. Ovaj primjer najbolje ilustrira uklopljivost Seneke u svjetonazor koji su franjevački propovjednici nastojali usaditi vjernicima.

58 Usp. LASTRIĆ 1755.

59 Usp. LASTRIĆ 1755: 211 (latinski) i 223 (hrvatski).

60 Usp. LASTRIĆ 1755: 515–527 (latinski) i 528–540 (hrvatski).

Testimonium bilabium nije postigao veću popularnost, a na to se samokritički osvrnuo i sam Lastrić u predgovoru jednoj od sljedećih zbirki.[61] Sam stavlja opreku između *Testimoniuma* i sljedeće dvije zbirke (*Nediljnik* i *Svetnjak*) tako da prvu određuje kao namijenjenu gradskom slušateljstvu (kao i obrazovanijim propovjednicima), dok su potonje dvije više usmjerene prema seoskim propovjednicima i njihovoj publici. Nemoguće je, naravno, zaključivati je li Lastrić u startu zamislio *Testimonium* kao nekakvo djelo namijenjeno tzv. *hoch*-publici pa se onda suočio s činjenicom da je takva u Bosni njegova vremena bila malobrojna, ako ne i nepostojeća. Kakav god da je odgovor na ovu dvojbu, upravo bi se iz ove uzvišenosti stila – neovisno o tome što je to onda utjecalo na lošu percepciju zbirke – očekivalo da antika i antičke teme, kao nezanemariv dio formalnog obrazovanja pa prema tome i svojevrsne opće visoke kulture, igraju važniju ulogu i zauzmu veći udio. I jedno i drugo na koncu ostaju maleni, dapače i zanemarivi.[62]

Sljedeća Lastrićeva zbirka *Nediljnik dvostruk* obuhvaća 108 propovijedi, po dvije za svaku nedjelju tijekom jedne kalendarske godine, a autor svoja, kako ih naziva „govorenja“ u samom naslovu definira kao: „lasna, kratka, i ravna, samo za lasnochju Pastirah naselaçkie puka prijprostitoga i nenaučnoga, uregena“.[63] Iste je godine, kao svojevrsni drugi dio izdao i *Svetnjak* s 52 propovijedi za različite kršćanske blagdane, u kojem spomenuta „govorenja“ u naslovu opisuje kao: „kratka i ravna, kakonoti za lasnoschju Pastirah puka priprostitoga spravglena“.[64] U odnosu na *Testimonium* u ove dvije zbirke „govorenja“ su doista kraća, ali po stilu i dalje obilježena barokom, a jednako tako autor kao primjere i argumentaciju najčešće koristi reference na Sveto pismo i kršćanske autore općenito. Primjeri korištenja antike su rijetki, a nije ih ni onda uvijek lako odijeliti od kršćanske pozadine i konteksta. Primjerice, u propovijedi predviđenoj za drugu nedjelju Došašća spominje nevolje koje su se dogodile „pod opakim Kraglem Antiokom“, jasno aludirajući na biblijski prikaz makabejskog ustanka.[65] U sličnom kontekstu mogu se promatrati primjeri iz *Svetnjaka* kada spominje rimske careve Nerona,

[61] Usp. BELJAN KOVAČIĆ 2024: 212; LASTRIĆ 1766a: III gdje govori: „U Parvom dillu, kojesam dao na svitlost 1755. pod imenom *Testimonium Bilabium*, gdisu nikah Govorenja latinski, pak ista i Slavo-Bosanski, biosam pokaran zaradi duxxine, i ponukovan, paçe moglen od Pastirah duhovni puka priprostitoga, da uçinim jedan Godishgnak cio s' kratkim govoregni: S' ovim dakle ottiosam gnima ugoditi“.

[62] Jedinu pogansku reminiscenciju uz spomenuta dva primjera predstavlja spominjanje Nabukodonosora u propovijedi za blagdan sv. Franje, usp. LASTRIĆ 1755: 483 (latinski) i 499 (hrvatski). Bez obzira na onovremenu slabu recepciju *Testimoniuma*, Iva Beljan Kovačić njegov stil drži „među najboljima i najdotjeranijima u franjevačkoj književnosti te se izdvaja kao dobar primjer barokne retorike“. Usp. BELJAN KOVAČIĆ 2024: 212 bilj. 191.

[63] Usp. LASTRIĆ 1766a.

[64] Usp. LASTRIĆ 1766b.

[65] Usp. LASTRIĆ 1766a: 13.

Dioklecijana i Konstantina. Prvi stanovnik palače iz koje će se razviti Split u Lastrićevu djelu javlja se kao lik u propovijedi na blagdan sv. Jurja, koji je u doba njegove vladavine pretrpio mučeništvo.[66] Donositelj Milanskog edikta na sličan je način jedan od likova u propovijedi na blagdan sv. Silvestra, pape koji je bio suvremenik spomenutog cara.[67] U tradiciji zapamćeni prvi progonitelj kršćana iz pozicije cara spominje se u kontekstu sv. Petra, ali ne u „govorenju" predviđenom za blagdan apostolskih prvaka, nego onome u čast sv. Mihovila.[68] Sve su propovijedi primarno usmjerene na isticanje vrlina i krijeposti svetaca u čiju su čast sastavljene i spominjanje rimskih careva se u tim slučajevima može svesti na puku faktografsku činjenicu, premda ne i na ulogu pukih statista.

To se može ilustrirati primjerom propovijedi u kojoj Lastrić gradira Dioklecijana. U priču ga uvodi opisom kako je bio „neznaboxacz, koise Idolom klagnjashe, shtujuschi gni za Bogove" te je zbog toga odlučio progoniti kršćane. Iako je riječ o nakani koja Lastriću sigurno nije po volji, tom mu prilikom ne pridaje nikakve pejorativne atribute. Propovijedanje dalje pripovijedanjem slijedi uobičajenu fabulu o tome kako je sv. Juraj javno obznanio pripadnost kršćanstvu pa ga je car kušao odvratiti kombinacijom zamamnih obećanja i strašnih prijetnji, ali i ovdje je on u Lastrićevu diskursu samo car ili Dioklecijan. Tek kad svetac ni nakon mučenja ne popušta, Dioklecijan postaje „otvardnut u nevirstu, pomamam od gljutine, i xalosti gdi gljubavi Jurjeve pram Isusom naddobiti nemore". Car Konstantin također je umetnut u pripovijedanje. Lastrić opisuje epizodu koja je utjecala na cara da se napokon pokrsti. Prema toj priči, car je obolio od nekakve gube, a njegovi poganski liječnici rekli su mu da nema drugog lijeka „neggo okupatise u karvi diççice malahne". Konstantin je, slijedi priča, doista zapovjedio da se zarobi i dovede „na igljade" djece, ali ga je ipak ganuo plač njihovih majki, što onda dovodi do toga da se sv. Petar i Pavao ukazuju caru i savjetuju mu neka pozove sv. Silvestra koji se, ranije prognan iz Rima, krio u šumi. Svetac dolazi do cara i krsti ga, čime ga je izliječio i „od gube duhovne od nevirstva, i od one nemochi tilesne". Ova dva primjera pokazuju kako Lastrić često likove iz antike koristi kao svojevrsne, makar sporedne, likove, ali ih smješta u izrazito kršćanski okvir naracije: kod sv. Jurja je naglasak na njegovoj nepopustljivosti u vjeri koja na taj način trijumfira nad poganskom silom, a dok Dioklecijan ostaje nepokolebljiv, Konstantin i sam doživljava obraćenje. Treći ovdje analizirani primjer je onaj koji predstavlja puko faktografsko spominjanje: Lastrić navodi kako je sv. Mihovil intervenirao da sv. Petar u prvi mah pobjegne iz Neronove tamnice.[69]

---

66 Usp. LASTRIĆ 1766b: 49–52.

67 Usp. LASTRIĆ 1766b: 201.

68 Usp. LASTRIĆ 1766b: 154.

69 U istom kontekstu spominje i Petrov bijeg iz Herodove tamnice, opisan u *Djelima apostolskim* gdje je uloga anđela izrazito naglašena u pripovijedanju. Usp. Dj 12, 1–12. U Lastrićevu pisanju taj dio glasi: „Tko Petra Apos. izvadi iz sinxira Irudovi, i Neronovi, i izvede iz tavnice? nego Angeo?" Usp. LASTRIĆ 1766b: isto.

Neron je spomenut i u propovijedi koju je Lastrić predvidio za četvrtu nedjelju po Uskrsu. Franjevački pisac ovdje donosi lik ozloglašenog cara u uvodu svoje propovijedi koja zapravo tematizira grijeh, pa tako nabraja glavna Neronova zlodjela: ubojstvo majke, palež Rima i proganjanje kršćana.[70] Na tom mjestu, dakle, carev lik služi kako bi epitomizirao do koje dubine može ići ljudska grešnost, a odvraćanju od nje posvećen je ostatak propovijedi. Slike iz antike kao egzemplari različitih moralnih svojstava predstavljaju drugi vid uporabe kod Lastrića. U *Nediljniku* se tako spominje i car Hadrijan u propovijedi u kojoj Lastrić tematizira potrebu za skrušenošću. Opisan je slučaj nekog mladića koji je uživao carevo prijateljstvo koje je – u propovijedi se ne navodi zašto – izgubio, ali nije pokazivao žaljenje zbog toga. Hadrijan ga je stoga dao pogubiti, pri čemu Lastrić naglašava da caru nije smetao mladićev prijestup, nego je bio srdit na njegovu ravnodušnost zbog prekida njihova prijateljstva.[71] Budući da cijela propovijed poziva na pokajanje i ispovijedanje grijeha, ovaj se primjer može promatrati i kao Lastrićev svjestan postupak stvaranja kontrapunkta: mladićev izostanak kajanja podsjeća na onaj kršćana (u publici koja sluša propovijed) koji se odbijaju skrušiti nad vlastitim grijesima, ali poganski car tu nehajnost smjesta kažnjava smrću, dok kršćanski Bog strpljivo čeka na pokajanje (premda ne isključuje mogućnost vječne kazne na koju će se grješnik osuditi sam). Slično propitkivanje zahvalnosti sadrži i priča koju je Lastrić preuzeo od Ksenofonta, a riječ je o susretu Kira i armenskog princa Tigrana kojeg je perzijski vladar zarobio. Upitan čime je spreman otkupiti svoju zaručnicu, Tigran odgovara da je spreman za nju i umrijeti, a takvo sebedarje potakne Kira da ih oboje pusti na slobodu. Ovdje Lastrić čini zanimljivu intervenciju, na kakvu se inače ne nailazi u ovim primjerima. Nakon što zaokruži cijelu priču zaručničinim odgovorom da na Kirovu dvoru ni u jednom trenutku nije „skinula oççiuh s' onoga koi svoj xivot stavgliashe za moju slobodu i odkupglenje", Lastrić slušateljstvu donosi hipotetsku situaciju u kojoj bi se zaručnica iznevjerila Tigranu očijukanjem s drugim muškarcem.[72] Ovo mu ponovno služi za postizanje moralnog učinka u povlačenju paralele s Kristovom žrtvom i ljudskom (ne)zahvalnošću – propovijed je bila nakanjena za drugu nedjelju po Uskrsu. Ostali primjeri, kako je već istaknuto, slijede obrazac isticanja vrlina i mana. Romul i Rem spomenuti su u očekivanom kontekstu bratoubojstva i obiteljske nesloge,[73] a u dvama slučajevima ulogu igra Aleksandar Veliki, jednom u pozitivnom kontekstu, kao sin koji nije dozvolio da se govori ružno o njegovoj majci,[74] a drugi put kao učestali primjer kako svaka oholost na koncu bude savladana.[75]

[70] Usp. LASTRIĆ 1766a: 221.

[71] Usp. LASTRIĆ 1766a: 63.

[72] Usp. LASTRIĆ 1766a: 206.

[73] Usp. LASTRIĆ 1766a: 110.

[74] Usp. LASTRIĆ 1766b: 12.

[75] Usp. LASTRIĆ 1766b: 17.

Uz vladare, u Lastrićevu se pisanju javljaju i znameniti pisci čije izreke citira. U *Nediljniku* je to „niki mudracz Gharçkoga naroda, imenom Platon“ koji „obiçavashe çesto Bogu zafaglivati, daje rogen Ghark, a ne Poganin“ pri čemu je Lastrić ranije iznio tvrdnju da su pogani zapravo barbari „koi nit imajuh nauka ni znanja duhovnoga (…) ni çestita tilesnoga, i çoviçanskoga“.[76] U propovijedi za blagdan sv. Ilije, veličajući u uvodu svetačke vrline i krijeposti, Lastrić donosi citate Cicerona, Seneke i cara Teodozija (uz, naravno, neke kršćanske naučitelje poput sv. Ivana Zlatoustog).[77] Spomenuti citati sentencioznog su karaktera i Lastrić njihove autore očigledno tretira kao autoritete znanja i vrline.

Lastrić na kraju svake propovijedi donosi popis djela iz kojih je prenio citate, ali ne i same priče. Kako je pokazano u analizi odgovarajućih primjera, likovi rimskih careva, osobito progonitelja kršćanstva, preuzimani su prema opisima iz odgovarajućih hagiografskih djela. Drugi su primjeri preuzeti iz autora kao što su Ksenofont ili Plutarh, ali nije uvijek moguće utvrditi je li Lastrić čitao baš njihova djela ili je na te priče naišao u homiletičkim djelima nastalima na Zapadu. Pavao Knezović uočava kako Margitić u svom djelu čini reminiscencije na Salustijevo djelo bez njegova spominjanja, što povezuje s činjenicom da je sve do 19. stoljeća spomenuti rimski povjesničar bio referentnim lektirnim autorom te da je Margitić nedvojbeno učio latinski, između ostaloga, i na njegovoj *Katilininoj uroti*.[78] To bi navodilo u smjeru provođenja analize postoji li u djelima bosanskih franjevačkih pisaca jasan utjecaj antičkog stila, odnosno je li, primjerice, Benić oponašao Salustija, Tukidida ili kojeg drugog antičkog historiografa, a Lastrić se nastojao nasloniti na stil nekoga od filozofa ili retora iz istog perioda. Spomenuta Knezovićeva opaska o razvidnom utjecaju Salustija na Margitićevo djelo sugerirala bi da je taj utjecaj ostajao u uskim okvirima lektirnoga gradiva, iz čega slijedi opravdani zaključak da se ne može tvrditi da su bosanski franjevački pisci u 18. stoljeću bili izrazito inspirirani antikom ili da ih se može smatrati njezinim velikim poznavateljima.

Kako je vidljivo iz šire povijesne slike, Bosna Srebrena je u to vrijeme više pažnje posvećivala historiografskom žanru, a nije bila pošteđena ni ponavljajućih raspri koje su nosile za sobom potrebu opsežnog argumentiranja, u kojima antika nije igrala niti je mogla igrati značajniju ulogu jer je fokus bio usmjeren na dokazivanje kontinuiteta franjevaštva u određenom obliku, a ne na dokazivanje drevnosti kao takve. Ne treba smetnuti s uma da je značajan dio predložaka nastao u kontekstu protureformacijskoga djelovanja, gdje je argumentiranje na tragu toposa koji su renesansom gurnuti u prvi plan imalo određenog smisla. Premda je nedvojbeno da su autori, s obzirom na golem teritorijalni opseg Bosne Srebrene u njihovo doba, možda čak u nekom trenutku svojih pastoralnih karijera

[76] Usp. LASTRIĆ 1766a: 258.

[77] Usp. LASTRIĆ 1766b: 105.

[78] Usp. MARGITIĆ 2015: 223 bilj. 401.

i imali iskustvo neposrednog susreta s protestantima, njihovo je djelo očigledno namijenjeno užoj regionalnoj uporabi u Bosni, gdje ovi praktički nisu postojali. Djelatnost franjevaca Bosne Srebrene u 18. stoljeću treba promatrati upravo u kontekstu katoličke obnove. U pogledu pastoralne prakse to je značilo nastojanje oko dosljedne latinizacije crkvenih obreda i unificiranja prema tridentskom obrascu, pri čemu su se povremeno na udaru nalazili slabo organizirani i raspršeni – premda u narodu obljubljeni – popovi glagoljaši, koje su franjevci postupno sveli na ulogu pomoćne pastoralne snage.[79]

S druge strane, Bosna Srebrena se i sama susretala s izazovom posvećivanja veće pažnje izobrazbi vlastitog podmlatka i njegovoj čim boljoj pripremi za odlazak u inozemstvo. Ovi će impulsi, osobito u prvim desetljećima kronološkog 19. stoljeća dovesti do podizanja kvalitete u podučavanju latinskog jezika, za kojim će u 1830-ima uslijediti snažan val pjesničkog stvaralaštva na tom jeziku.[80] Većinom je riječ o prigodničarskom pjesništvu, čija se vrijednost prije nego na razini umjetničkih dosega, ogleda u činjenici pukog postojanja, kao i važnosti za razumijevanje određenih personalnih veza. Međutim, iz pera nekolicine autora, ponajprije Andrije Barukčića i Blaža Josića, na svjetlo dana izlaze i uradci koji se u punoj mjeri naslanjaju na antičke uzore, a u kontekstu prodora ilirskih ideja sadrže i izvorne reminiscencije na antički period koji sada dobiva izuzetno značajno mjesto u kolektivnom imaginariju. Uvjerenje o ilirskom porijeklu bosanskog stanovništva pobudit će i interes za antiku, čiji će rezultati možda najdragocjeniji biti na području arheologije jer su upravo zahvaljujući franjevcima mnogi arheološki lokaliteti i nalazi spašeni od devastacije putem iskorištavanja za građevinski materijal.[81] Ova anticipacija ilirskih veza s Bosnom nalazi se i u najvažnijemu Lastrićevu djelu, *Pregledu starina*, kao zapravo i jedina reminiscencija na antiku u njemu. Raspravljajući o porijeklu bosanskog imena, Lastrić iznosi ideju o plemenu Besa, koje je napustilo Trakiju i naselilo se na područje što je po njemu, nakon glasovnih promjena, dobilo ime Bosna.[82]

Zaključak

Očekivalo bi se da će antika i antičke teme u literarnom stvaralaštvu bosanskih franjevaca tijekom 18. stoljeća imati značajnu ulogu. Na takvu bi tezu navodilo

[79] O tome više u: DŽAJA 1971: 156–164.

[80] Kontekst i glavne smjernice razvoja prikazani su u: BARIŠIĆ 2019.

[81] U tom je smislu značajna uloga Grge Lozića (1811 – 1876) koji je bio pastoralno aktivan u glamočkom, kupreškom i livanjskom kraju, gdje je spasio niz arheoloških nalaza čiji se velik dio danas čuva u muzeju samostana na Gorici-Livnu. O Loziću više u: MANĐERALO 1992, premda na pomalo romantizirani način.

[82] Usp. LASTRIĆ 2003: 148–149.

njihovo obrazovanje, koje su u tom razdoblju još uvijek u najvećem broju dobivali u Italiji, a jednako tako i činjenica da su se u svom stvaralaštvu oslanjali na djela zapadnih pisaca, često ih koristeći kao predloške u vlastitim pothvatima. Pa ipak, detaljniji uvid u najreprezentativnija djela upućuje na zaključak da se analizirani autori nisu pretjerano inspirirali antikom. Uzroke tomu moguće je pronaći na više razina.

Prvu čine okolnosti nastanka pojedinih djela, odnosno sama njihova svrha. Po toj se osnovi mogu podijeliti u dvije grupe. S jedne strane, uspon doživljava kroničarski žanr, odnosno historiografija uopće, usprkos tomu što dosege ni jednoga ni drugoga ne treba precjenjivati. S druge strane, pastoralno djelovanje dobiva novi zamah, s obzirom na promijenjene uvjete uslijed demografskih pomicanja stanovništva, odnosno promjena socijalne slike bosanskih katolika. To za sobom povlači nastavak homiletičkog stvaralaštva.

Promijenjene geopolitičke okolnosti, odnosno situacija u kojoj se Bosna Srebrena sve do 1757. prostirala na području više država, također su imale svoj odraz. Historiografski rad Filipa Lastrića nastaje upravo u kontekstu podjela bosanske franjevačke provincije, čemu valja pripisati i, doduše privremeni, uzlet kroničarskog stvaralaštva, čiji su najznačajniji predstavnici Bono Benić i Marijan Bogdanović, uz Nikolu Lašvanina koji je stvarao nešto ranije. Uza sve, iz današnje vizure, dragocjene podatke koje one donose, ne smije se smetnuti s uma da im je primarna zadaća bila spriječiti da povijesni događaji padnu u zaborav, čime bi status Bosne Srebrene, povraćen 1758, u budućnosti mogao ponovno biti ugrožen. Upravo je na tom pitanju angažmana uočljiva razlika između, primjerice, Lašvaninova i Benićeva pristupa. Prvi nastupa više kao kompilator, dok se kod Benića zapaža polemički duh, što zrcali njegovu aktivnu ulogu u prijeporima koji su pratili odjeljivanje prekosavskih franjevaca od dotad jedinstvene bosanske provincije. S druge strane, svim je kroničarima zajednički tretman „Drugoga" ispunjen nepovjerenjem i osjećajem da prijetnja dolazi ponajprije od inovjernih susjeda. U takvim okolnostima antika i antičke teme nisu mogle igrati značajniju ulogu. Autori franjevačkih kronika u Bosni jasno su izražavali ponos na kontinuitet svoje provincije i uvjerenje da ona, na osnovi specifičnog okvira u kojem je djelovala, uživa i posebna prava, pa čak i privilegije. Međutim, za izgradnju takvog narativa veću su važnost imali toposi poput isticanja borbe protiv krivovjerja u doba srednjovjekovne bosanske državnosti, odnosno spremnosti na djelovanje pod osmanlijskom vlašću. Čak i kada pišu o političkoj povijesti Bosne, fokusirani su primarno na srednjovjekovni period. U takvom idejnom sklopu antika biva zastupljenom tek kod Lašvanina, a i to na način pukoga faktografskog preuzimanja kronoloških podataka iz kronike Pavla Rittera Vitezovića.

Kroničari se obraćaju „milom potomstvu", ali i iz takve općenite imenice jasno je da misle na buduće generacije franjevaca kojima povijest treba biti *magistra vitae*. Propovijedi su smjerale na daleko širu publiku, a u stvaralaštvu Bosne

Srebrene u tom su trenutku imale i daleko jaču tradiciju, oličenu u djelu Matije Divkovića. Uzimajući u obzir realne specifičnosti franjevačkog djelovanja u Bosni, moglo bi se reći da se ponekad ispušta iz vida da je njihova osnovna zadaća uvijek bila vjerska poduka i duhovno vodstvo katoličkih vjernika. Sastavljanje zbirki propovijedi je, dakle, imalo primarno katehetsko-didaktičku svrhu, premda to ne umanjuje njihovo značenje na polju filoloških istraživanja, bilo stilskih i književnopovijesnih odrednica, bilo jezikoslovnih karakteristika na polju pravopisa, morfologije i sintakse. Dok Divkovićevo djelo u 17. stoljeću ipak primarno cilja na tada još uvijek prisutan i društveno izrazito utjecajan sloj katolika naseljenih po gradovima, njegovi nastavljači se u 18. stoljeću nalaze na razmeđi tradicije i realnosti promijenjenog stanja na terenu, u kojemu je katolička zajednica poprimila primarno ruralni karakter. Nadovezujući se na tradiciju, predstavnici homiletičkog žanra – a to su u 18. stoljeću ponajprije Stjepan Margitić i Filip Lastrić – stvaraju svoje djelo slijedeći uzor oca bosanskohercegovačke književnosti, ali i oslanjajući se na predloške nastale na Zapadu, s kojima se upoznaju uslijed kolanja takve literature i s njom povezanih trendova u sklopu šire katoličke ekumene kojoj pripadaju. S druge strane, susrećemo se s izazovima njezina prilagođavanja lokalnim bosanskim prilikama, gdje nije moguće organizirati formalno obrazovanje koje bi iole odgovaralo onomu na prostoru gdje je katolicizam bio etablirana religija. Jednako tako, nije bilo moguće postići jednake dosege u širenju obrazovanja, s obzirom na raspršenost bosanskih katolika, koji k tomu nisu uvijek dijelili jednake omjere udjela u ukupnom stanovništvu na određenom području, što nije bilo bez utjecaja na ukupne prilike u kojima se odvijao društveni život.[83] Za razliku od kroničarskog žanra, u kojemu glede antike postoji, uvjetno govoreći, suglasje autora o njezinu ignoriranju, Margitić i Lastrić gaje nijansiraniji pristup.

Prvi se, na razini puke zastupljenosti, obilato koristi antičkim motivima, koji imaju očekivanu didaktičku svrhu: zadaća im je da kao primjeri ilustriraju i istaknu predviđenu propovjedničku poantu. Margitić se njima služi na razini pukog spominjanja, predmnijevajući da je njihova uloga dobro poznata slušateljstvu. Tako se antički vladari javljaju kao oholi silnici, često kao progonitelji kršćana, a ponekad i Židova, dok su pisci ili filozofi zastupljeni kao autoriteti znanja. Podjednako su zastupljene ličnosti iz grčko-helenističke i iz rimske sfere, uz nešto mitoloških likova. Lastrićevo djelo obuhvaća daleko manji broj antičkih referenci, ali je njihovo korištenje zaokruženije, s osjetno više informacija, i često ti primjeri predstavljaju manje epizode u baroknom stilu pripovijedanja koji obilježava njegovo djelo. Svrha im je, očekivano, slična kao i kod Margitića – dodatno istaknuti temu propovijedi i olakšati postizanje željenog učinka na publiku.

[83] Bilo bi od iznimnog značaja kada bi se za isto razdoblje provele usporedne analize s ostalim zajednicama katolika u Europi, a koje su stanovale u okvirima skučene tolerancije ili statusa građana drugog reda, poput primjerice Škotske, Skandinavije ili sjevernih dijelova Njemačke.

Za razliku od spomenute činjenice da su kronike bile namijenjene primarno samim franjevcima, pisci propovijedi svoje su djelo namijenili čitavoj zajednici vjernika. Dakako, imali su na umu posredničku ulogu propovjednika, koji je mogao prema vlastitom nahođenju iskoristiti tekstove što ih je imao na raspolaganju u obliku u kojem ih je dobio ili ih prilagoditi. Lastrićeva prva zbirka *Testimonium bilabium* doživjela je svojevrsni neuspjeh zbog slabije praktične primjenjivosti. Pokazalo se da je njezin sadržaj preopširan, vjerojatno je bio izazovan vjernicima, ali i mnogim franjevcima koji nisu posjedovali pretjerano visoku razinu obrazovanja. U tom su smislu preostale dvije zbirke (*Nediljnik* i *Svetnjak*) prilagođene, pa njihov oblik i sadržaj otvaraju pitanje o verziranosti publike za primjere koje joj je Lastrić stavio na raspolaganje.[84] Ovdje se, međutim, mora zaći u iznošenje pretpostavki.

Vjerojatno je najčvršća među njima ona da je pristup autorâ propovijedi bio uvjetovan tradicijom i utjecajem predložaka, što je bila navada koja je u samoj Bosni Srebrenoj postojala barem od doba Divkovića. Tada su okolnosti bile i nešto povoljnije, budući da je dio katoličke zajednice, konkretno brojni trgovci, živio urbanim životom, a njihov je gospodarski položaj bio takav da su nedvojbeno imali prostora za stjecanje obrazovanja koje im je omogućivalo razumijevanje takvih sadržaja. U društvu u kojem su tradicija i „naši" običaji imali emocionalno izrazito jaku ulogu, te uzimajući u obzir činjenicu da je i u europskim književnostima proučavane epohe slijeđenje starijih predložaka bilo uobičajen postupak u stvaranju i one literature koja nije bila namijenjena crkvenoj uporabi, bilo je nemoguće da Margitić ili Lastrić stvaraju propovijedi koje bi vjerno zrcalile razmjere nedostupnosti formalnog obrazovanja u osamnaestostoljetnoj Bosni. Ne treba smetnuti s uma da su upravo franjevci bili ti koji su organizirali makar rudimentarno obrazovanje određenih skupina. U nekim je urbanim naseljima opstao srednji sloj katoličkog stanovništva u vidu sitnih trgovaca, rudara i obrtnika, za čiji je posao opismenjenost bila nužnom. Riječ je bila o naseljima u neposrednoj blizini preostalih samostanskih središta (Fojnica i Kreševo) ili nekima čije su župe zbog toga bile ekonomski jače (npr. Vareš, Livno ili Jajce). Iako je mnogo toga ovisilo o privatnoj inicijativi, franjevci su i u udaljenijim župama bili skloni tražiti nadarenije dječake i vrbovati ih za pristupanje redu, što bi bilo popraćeno podukom u opismenjavanju. Napokon, poduka u franjevačkim samostanima tijekom pripreme za novicijat uglavnom se sastojala od vjerske poduke i usvajanja osnova latinskog jezika. U ponešto poboljšanim prilikama koje će nastupiti u 19. stoljeću to će dovesti do šire primjene antičkih uzora u literarnom stvaralaštvu nastalom u okrilju Bosne Srebrene. Generacija njihovih prethodnika iz 18. stoljeća ostala je u svojevrsnom raskoraku između antičkih izvora, s kojih su neosporno crpili značajan dio svog obrazovanja, i motivacije koja je stajala iza nastanka njihovih djela, čija su svrha i kontekst nastanka imali praktičniji okvir, kronološki bliži njihovu vremenu.

[84] Detaljnija analiza pokazuje da Lastrić spominje i primjere iz kasnije povijesti, primjerice husite ili Henrika VIII.

Bibliografija

ANČIĆ, Mladen. 2003. Društvo, etnicitet i politika u Bosni i Hercegovini. *Časopis za suvremenu povijest* 1: 293–329.

BALTIĆ, Jako. 2003. *Godišnjak od događaja i promine vrimena u Bosni 1754-1882*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.

BARIŠIĆ, Rudolf. 2019. Latinisti iz studentskih klupa – o književnom stvaralaštvu klerika Bosne Srebrene. U *Utile cum dulci – Zbornik u čast Pavlu Knezoviću*, ur. Rudolf Barišić, Marko Jerković i Tamara Tvrtković, 171–190. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

BARIŠIĆ, Rudolf. 2021a. *Bosanski Ugri. Institucionalna povijest franjevačkog školovanja 1785. – 1849*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

BARIŠIĆ, Rudolf. 2021b. Narrative Experience of the Other – the Case of Bosnian Catholicism. U *Institutional Aspects of Church and Social History*, ur. Marko Jerković, 61–84. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija.

BARIŠIĆ, Rudolf. 2023. Franciscan Province of Bosna Srebrena as an Imagined Millet? *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis* XII: 101–116.

BENIĆ, Bono. 2003. *Ljetopis sutješkoga samostana*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.

BOGDANOVIĆ, Marijan. 2003. *Ljetopis kreševskoga samostana*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.

DŽAJA, Srećko Matko. 1971. *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće: doba fra Grge Ilijića Varešanina*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

DŽAJA, Srećko Matko. 1999. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804*. Mostar: ZIRAL.

Hrvatski franjevački biografski leksikon. 2010. Uredili Franjo Emanuel Hoško, Pejo Ćošković, Vicko Kapetanović. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

KNEZOVIĆ, Pavao. 2017. Antika kod Margitića. *Bosna Franciscana. Časopis Franjevačke teologije Sarajevo* 46: 127–153.

KRISTIĆEVIĆ, Mato. 2019. *Enhiridion*. Fojnica – Sarajevo: Franjevački samostan Svetoga duha – Svjetlo riječi.

LASTRIĆ, Filip. 2003. *Pregled starina Bosanske provincije*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.

LASTRIĆ, Filip. 1755. *Testimonium bilabium*. Venetiis: Typis Dominici Lovisa.

LASTRIĆ, Filip. 1766a. *Nediglnik dvostruk O. F. Filipa iz Occhjevjae*. Mletczij: Po Dominiku Loviši.

LASTRIĆ, Filip. 1766b. *Svetgnjak O. F. Filipa iz Occhevjevjae*. Mletczij: Po Dominiku Loviši.

LAŠVANIN, Nikola. 2003. *Ljetopis*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.

Leksikon antičkih autora. 1996. Priredio Dubravko Škiljan. Zagreb: Latina & Graeca, Matica hrvatska.

MANĐERALO, Stipo. 1992. *Lozićev ilirski san: „Adnotationese variae – Različite bilješke" fra Grge Lozića*. Livno – Split: Zbornik Kačić.

MARGITIĆ, Stjepan. 2015. *Izabrana djela*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.

VITEZOVIĆ, Pavao Ritter. 2015. *Kronika aliti spomen vsega svieta vikov*. Zagreb: Ar-Tresor naklada.

VRDOLJAK, Bono Mato. 1961. *Apostolski vikarijat u Bosni 1735.-1881*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Ljubljani.

ZEČEVIĆ, Nada. 2017. Classical Antiquity in the Franciscan Historiography of Bosnia (Eighteenth Century). U *A Handbook to Classical Reception in Eastern and Central Europe*, ur. Zara Martirosova Torlone, Dana LaCourse Munteanu i Dorota Dutsch, 336–346. Chichester: Wiley Blackwell.

Heritage Forgotten? Antiquity and the Franciscan Province of Bosna Srebrena in the Eighteenth Century

This paper examines the extent to which eighteenth-century writers of the Franciscan Province of Bosna Srebrena engaged with antiquity and classical themes. Franciscan literary production of the period was primarily expressed through chronicles, sermons, and catechisms; given the narrowly defined didactic function of catechisms, the analysis focuses on the former two genres. The study demonstrates that chronicles, shaped by the internal development of the Province and changing regional circumstances, increasingly emphasized the medieval period as a key component of Franciscan identity. Sermon writers, while drawing on earlier provincial traditions and Western European—particularly Italian—models, likewise made limited use of classical references. Despite the fact that the authors under consideration received a classical education and possessed a solid command of Latin, antiquity played only a marginal role in their works. These conclusions are illustrated through analyses of selected writings by Nikola Lašvanin, Marijan Bogdanović, Bono Benić, Stjepan Margitić, and Filip Lastrić.

Key words: Franciscan Province of Bosna Srebrena, Chronicles, Sermons, Filip Lastrić, Antiquity

Ključne riječi: Bosna Srebrena, kronike, propovijedi, Filip Lastrić, antika

Rudolf Barišić
Hrvatski institut za povijest
Opatička ulica 10
10000 Zagreb
rudolf.barisic@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI
57
Broj 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2025.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 57, broj 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest
FF press

Za izdavača / For Publisher
Domagoj Tončinić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Filip Šimetin Šegvić

Gostujući urednici / Guest editors
Teodora Shek Brnardić, Zrinka Blažević, Filip Novosel, Iva Mandušić, Marta Jurković

Izvršni urednik / Managing editor
Zvjezdana Sikirić Assouline

Zamjenik glavnog urednika / Assistant Editor-in-Chief
Luka Špoljarić

Uredništvo / Editorial Board
Inga Vilogorac Brčić (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Martin Previšić (suvremena povijest/contemporary history), Tvrtko Jakovina (globalna povijest/global history), Silvija Pisk (zavičajna povijest/local history), Tomislav Galović (pomoćne povijesne znanosti/auxiliary sciences of history)

Izvršni urednik za međunarodnu komunikaciju / Executive editor for international communication
Nada Zečević

Urednik recenzija / Review Editor
Kornelija Jurin Starčević

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Jevgenjevič Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Jakub Beneš (London), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Hannes Grandits (Berlin), Kateřina Horníčková (České Budějovice / Olomouc), Catherine Horel (Pariz), Angela Ilić (München), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Lyubomirova Ognyanova-Krivoshieva (Sofija), Axel E. W. Müller (Leeds), Beata Możejko (Gdanjsk), Géza Pálffy (Budapest), Zlatko Pleše (Chapel Hill), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios G. C. Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Zrinka Stahuljak (Los Angeles), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana), Andrea Vanina Neyra (Buenos Aires)

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year
Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at: Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“ http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

Financijska potpora za tisak časopisa / The journal is published with the financial support by:
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

Lektura / Language editors
Jure Trutanić (hrvatski / Croatian)
Tomislav Brandolica (engleski / English)

Korektura / Copy editing
Marta Janković

Ilustracija na naslovnici
Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak" http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific journals of Croatia http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp